

CSIKÓS-NAGY BÉLA

VÁLSÁGTŰNETEK A VILÁGGAZDASÁGBAN

A nagybankok kutatórészelegi legfrissebb elemzéseikben a világgazdaság növekedési ütemének erőteljes csökkenésével és azzal számolnak, hogy a már eddig is meglévő válsággócok továbbterjednek. Bár a válsággócok az atlanti-centrikus világgazdaság határain kívül helyezkednek el, hatásai azonban az USA és Nyugat-Európa gazdaságát is érintik. Mind többen felvetik: vajon a jelenlegi fejlemények nem tekinthetők-e egy új világgazdasági válság előjátékának? Ezekre a kérdésekre irányítja a figyelmet tanulmányában a szerző.

Hanyatlás figyelhető meg az egész feltörekvő Ázsiában, Latin-Amerikára az eurózónával megegyező helyzetet prognosztizálnak, de vannak arra utaló jelek, hogy a válsággóc kialakása itt is valószínűsíthető.

A GDP 1998. ÉVI VÁRHATÓ ALAKULÁSA*	
Megnevezés	A GDP %-os változása
Világátlag	+1,5
Ebből:	
USA	+3,2
eurózóna	+2,7
Kanada	+2,5
Oroszország	-6,0
Japán	-2,8

* Az IBM Morgan 1998. augusztusi előrejelzése

A klasszikus válságelmélet

A tőkés szabadpiaci gazdaságban a fejlődés ciklikus. A felendülést és a konjunktúrát a hanyatlás és a válság követi, hogy azután a folyamat kezdődjön előlről. Ha minden rendben megy, akkor ezek a ciklusok az általános társadalmi-gazdasági fejlődés alapján következnek be, de ez a folyamat is további ciklusokra bontható. (A rövid távú, hét-tíz évenként ismétlődő ciklusok elemzésében Juglar szerzett érdemeket, a hosszú távú, ötven-hatvan éves ciklusokról pedig Schumpeter adott beható elemzést.)

A ciklikus növekedés elmélete és ezzel együtt a gazdasági válságelmélet a közgazdaságtan klasszikus tantételeinek szerves része. Talán Röpke fejtette ki legvilágosabban a rövid távú ciklusok hátterében meghúzódó folyamatokat. Eszerint a mikroszférában naponta hozott döntések a beruházók legjobb ismereteire támaszkodva alakítják és változtatják a gazdaság és ezen belül a termelés szerkezetét. A döntések egy része azonban azon a téves feltételezésen alapul, hogy a növekedés állandósul. A fogyasztási szerkezet várható átalakulását illetően elkövetett hibás döntések olyan pályára állítják azután a gazdaságot, ami túltermelési válságra vezet. Az ennek nyomán bekövetkező recesszió, majd pedig a válság voltaképpen csak megtisztítja a gazdaságot azoktól a zavaroktól, amelyek a kereslet és a kínálat viszonyában alakulnak ki. Amikor az összhang helyreáll, a növekedési erők újólapon működésbe lépnek.

A gazdaság öntisztulására alapozódó, rövid távú válságelmélet mellett Schumpeter a hosszú távú ciklusokat az egymást követő ipari forradalmak különböző szakaszaira alapozza. Némileg ehhez kapcsolódik Schumpeternek a kreatív rombolásról alkotott elmélete is, ami napjainkban a legjelentősebb hozzájárulás a társadalmi-gazdasági fejlődés mozgatóerőinek megértéséhez.

Egészében véve ez a válságelmélet az atlanti-centrikus világgazdaság viszonyai között született meg. Ezt azért sem árt hangsúlyozni, mert az így nyert ismeretekből kevés támogatást kapunk napjaink olyan jelenségeinek megértéséhez, amelyeket a gazdasági folyamatok mindennapi elemzésekor válságtünetekként jellemeznek.

A policentrikus világgazdaság újszerű vonásai

Az atlanti-centrikus világgazdaság középpontjában Európa és Észak-Amerika keleti partvidéke állott. Ez a gazdasági központ egyes európai országok hatalmas tengerentúli gyarmatbirodalmaira támaszkodott, és vált ezzel a gyarmati gazdaságpolitika az Európa-centrikus világgazdaság szurrogátumává. A 20. században azonban olyan fejlemények következtek be, amelyek a korábitól gyökeresen eltérő társadalmi-gazdasági viszonyokat hoztak létre. Gondoljunk a következőkre:

1. Oroszországban a Szovjetunió megalakítása és a második világháború után a hatalmi körébe vont országokra kényszerített rendszerváltás alapján a szocialista világgazdasági rendszer létrehozása; a kínai kommunista fordulat és néhány más országban véghezvitt szocialista átalakulás. Ezzel megbomlott az addig a magántőkén alapuló termelési mód egységes rendszere. A KGST önfelszámolása, az európai rekapitalizáció a szocialista alapon szervezett világ hatalmas vérvesztesége. De azért nem állította helyre a kapitalizmus egyeduralkodó rendszerét.

2. A gyarmatterületeken a nemzeti államok megalakulása. Ezzel a gyarmati gazdaságpolitika autonóm országok közötti munkamegosztásra változott. Ezen mit sem változ-

tat, hogy az újszerű kapcsolatok kisebb-nagyobb mértékben azokra a történelmi kötelekekre támaszkodnak, amelyek a volt gyarmattartó hatalmakkal alakultak ki.

3. A különböző kontinenseken differenciált módon végbement fejlődés; mindenekelőtt Japánnak élenjáró gazdasági nagyhatalommá válása. A délkelet-ázsiai régióban európai és amerikai multinacionális vállalatok tőkebefektetéseivel beindított ipari fejlődés, amihez később a japán tőke is hozzájárult, és ami a fejlődésben lévő országok általános gazdasági szintjéhez képest kiemelkedő ipari központok (a „kis tigris”-országok) kialakulására vezetett. A működőtőke exportja más területeken, egyebek között Latin-Amerikában is hozzájárult a gazdaság fellendítéséhez.

A válságtünetek sokrétősége

A második világháborút követően több évtizeden át úgy tűnt, hogy a gazdasági fejlődés menete a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva zavartalan, sőt mi több, korábban nem tapasztalt növekedési folyamatokat indított el.

A 20. század közepéig a GDP átlagos növekedése évi 1,5% körül mozgott, ezt követően pedig 4–5% körül alakult. Sőt, voltak országok, mint pl. Japán vagy Olaszország, ahol az évi növekedés hosszabb időn át meghaladta a 10%-ot. Az utóbbi években pedig Kína könyvelhet el látványos sikereket. A különböző válsággócok azonban felvetik: fenntartható-e a gazdaságnövekedés egyre megszokottabbá vált üteme, nem kísért-e az általános gazdasági összeomlás veszélye?

Ha a válsággócokat önmagukban vesszük szemügyre, akkor azokban

- a túltermelési válság,
- a strukturális válság, valamint
- a modellválság

elemei keverednek. A strukturális válságot itt úgy értelmezzük, mint a belföldi kereslettől nagymértékben elszakadt termelési szerkezetet, illetőleg annak a hipotézisnek a megrendülését, hogy azokra a termékekre, amelyeknek exportjára berendezkedtek, a feltételezett mértékben van szükség. A modellválságot a KGST önfelszámolása hozta létre. Ez a folyamat a növekedési erők fokozatos elapadásával és az övezet ezen alapuló fokozott gazdasági ellehetetlenülésével állt kapcsolatban.

Oroszországban és általában a FÁK-országokban a szocialista forradalmat megelőzően a kapitalizmus érett formák között sohasem működött. Ezért vetődik fel az a kérdés, hogy a megváltozott politikai viszonyok között milyen lehet az a társadalmi-gazdasági berendezkedés, amely a szocialista tervgazdaság helyébe léphet.

Az eddigi tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy a „globális kapitalizmus”, a „washingtoni konszenzus” hipoté-

zise kudarcot vallott. Egyebek mellett ez készítette az IMF-et is korábbi merev, monetarista koncepciójának felülvizsgálatára.

A globális pénzügyi rendszer problémái

A gazdasági életben végbemenő globalizáció napjainkban a folyamatok divatos jellemzéséül szolgál. Pedig amiről valójában szó van, az csak közelítés azokhoz a viszonyokhoz, amelyeket az atlanti-centrikus világgazdaságban az aranyvalutamechanizmus teremtett. (Ez még olyan korszak volt, amikor a piaci törvényeket a természeti törvények erejével ruházták fel, ahol minden ország gazdasági sorsa eleve determinált, és amellyel szemben az állami fellépés kilátástalan. Ezek a viszonyok gyökeresen megváltoztak az 1929–1933 közötti időszak világgazdasági válságát követően.) Az állam gazdaságsszervező funkcióra rendezkedett be. Az atlanti-centrikus világgazdaság policentrikus világgazdasággá alakult át.

A globalizáció csak úgy értelmezhető: miképpen lehet a *pénzrendszerek nemzetközi integrálásával*, legalábbis részben, működésbe hozni azt a mechanizmust, amit hagyományosan az aranyvaluta töltött be. A globalizáció értelmezésénél csak ez lehet a kiindulási alap, ha az elemzés nem akar a közgazdaságtani ismeretektől elszakított, mesterkéltn kereket létrehozni a jövőkép megrajzolásánál.

Ez egyben azt is jelzi, hogy csak a pénzügyi mechanizmus talaján jelentkezhetnek olyan válságtényezők, amelyek a globalizáció jegyében

– egyfelől közös nevezőre hozhatják a különböző válsággócokat,

– másfelől kapcsolatot hozhatnak létre e válsággócok és az atlanti-centrikus világgazdaság között.

Mindez pedig azon alapulhat, hogy az USA-dollár az aranyklauzula 1972. évi megszüntetése ellenére mind a mai napig meg tudta őrizni a tartalékvaluta funkcióját. Az országok nemzeti valutái fedezettsége szempontjából az USA-dollárban fennálló követelésüket ugyanúgy minősítik, mint az aranytartalékot. Ezért az államok a nemzeti valuták értéke szempontjából leginkább az USA-dollár árfolyamát tekintik meghatározónak. A nemzeti tőzsdéken közreműködők magatartására pedig a New York-i tőzsde mozgástörvényei gyakorolják a legnagyobb befolyást.

Innen már csak egy lépés annak a felismerése, hogy ha a világgazdaságban egyáltalában indokolt a globalizálódást a figyelem középpontjába állítani, akkor ez leginkább a nemzetközi pénz- (tőke-) piacokra vonatkozatható. Aki számára ezek a fejtegetések elfogadhatók, az egyet fog érteni abban is, hogy csak az atlanti-centrikus világgazdaságból indulhattak ki azok a folyamatok, amelyek gerjesztik a különböző régiókban fellépő válsággócokat, ugyanakkor azok visszahatása alól nem vonhatják ki magukat.

Olyan ponthoz érkeztünk, ahol már ingoványos talajon mozgunk. A klasszikus tanítás is utal arra a lehetőségre, hogy a válság elszakadhat a gazdaság reálszférájától. A pénzügyi spekuláció (az üzérkedés) éppen úgy, mint a tévesnek bizonyult monetáris politika, képes válsághelyzeteket teremteni.

Persze nagyon is közeli a kapcsolat a gazdaság reálszférája és annak monetáris vetülete között. A nemzetközi tőke-mozgás nélkül a policentrikus világgazdaság jelenlegi formájában nem is jöhetett volna létre. Bizonyos értelemben ez még a KGST-re is vonatkozik, hiszen összeomlását éppen a nyugati tőkeinjekciók odázták el. Még az a feltételezés sem vethető el, hogy a monetáris politika megállítani képes olyan növekedési stratégiákat, amelyek egyre inkább ellentmondásba kerülnek a fogyasztói szuverenitás elvén alapuló termelési szerkezettel.

Mind a válsággócok lehető eliminálása, mind pedig a fennálló válságtünetek világgazdasági válsággá fejlődésének megakadályozása szempontjából egyre gyakrabban felmerül a breton-woodszi egyezmény* revíziójának kérdése. Miután az IMF és a Világbank egyaránt ezen egyezmény alapján jött létre, akik a nemzetközi pénzügyi mechanizmus megreformálását tartják indokoltnak, természetesen e két nemzetközi pénzügyi intézmény átalakítását is követelményként fogalmazzák meg. Ezek a viták évekre nyúlnak vissza. Különböző nagybankok csődhelyzete és az azok megmentésére felhasznált több tízmilliárd dolláros akcióprogramok nem a megoldás útját egyengették, csak a nyílt válság elodázását tették lehetővé.

Úgy tűnik, azoknak lehet igazuk, akik a probléma lényegét a rövid lejáratú tőke-mozgások liberalizálásában látják. Ez kétségtelenül megkönnyítette a második gazdaság tranzakcióiból származó tőkének pénzmosás révén való integrálódását a legális pénzforrásokkal. Sok szó esik napjainkban a transzparenciáról, az átlátható tőke-mozgásokról, a „kaszinó” kapitalizmus ártalmairól stb. De a nemzetközi tőke-mozgás fokozott ellenőrzés alá helyezése még mindig várat magára.

A tudomány lehetőségei

A világban végbement és az előzetes feltételezésektől sokszor lényegesen eltérő folyamatok bizonytalanságot teremtettek a döntéshozók körében. A gazdaságpolitikusok megszokták, hogy a priori hipotézisekkel operáljanak. Viszont egyre világosabbá válnak azok a negatív hatások, amelyeket hiteltelenné vált válságkezelő receptek teremtettek. Mondhatná valaki: mindez inkább csak arra történő utalás, mennyire nehezen megítélhető a helyzet, de nem jelenti a járható

* Az aranydeviza-rendszeren alapuló nemzetközi pénzügyi rendszer alapját az 1944. július 1–22. között 44 állam részvételével megtartott pénzügyi értekezleten vetették meg.

út megjelölését az éleződő problémák megoldására. Mit nyújthat a tudomány a jövőkép számára?

A közgazdaságtan sajátos módon szolgálja a gyakorlatot. Mindannyian tudjuk, hogy az 1929–1933 közötti világgazdasági válságig a közgazdaságtanban általános elismerésre talált a tőkés újratermelés Say-féle elmélete. Eszerint a termelőerők fejlődését tőkés viszonyok között semmi sem akadályozza, hiszen az osztályok jövedelme termelő szolgáltatások ellenértéke, következésképpen a piac együtt bővül a termelés növekedésével.

Pigou még 1933-ban is azt írta, hogy teljesen szabad verseny esetén állandóan ható tendencia a munkabérráták olyan viszonya a kereslethez, hogy mindenkit foglalkoztassanak. A spontánul működő piaci törvényeknek így azt a képességet is tulajdonították, hogy az egyensúly teljes foglalkoztatottság mellett alakuljon ki. Rendkívül súlyos mérséklődésnek kellett végbemennie ahhoz, hogy Keynes elméletileg megfogalmazza az állam gazdaság-szervező funkcióját mint a gazdaságfejlődés nélkülözhetetlen attribútumát.

Ugyanígy vagyunk a jóléti közgazdaságtan elfogadásával: azzal a váltással, ami a gazdaságpolitikai intervenció eszközeire támaszkodva a szociális piacgazdaság útjára terelte a szabadpiaci kapitalizmust. A Szovjetunió kihívása nélkül erre nem került volna sor.

Valami hasonló megy végbe napjainkban a nemzetközi gazdasági kapcsolatok vonatkozásában, mindenekelőtt a tőkepiacok terén, ahol a globalizálódás leginkább érvényesül, és ahol rendszeresen felvetődik, miképpen kellene átalakítani a multilaterális szabályozást. Hogy mennyire gyenge a tudomány felkészültsége a tőke-mozgások kezelésében, azt talán leginkább a Long Term Capital Management nevű befektetési alap esete példázza. Ez az intézmény képes volt saját tőkéjének ötvenszeresét kölcsönként felvenni és az így szerzett hitel tízszeresének kockázatával játszani. És amikor bajba került, kormányzati segédlettel kellett mentőövet adni, nehogy megroppanjon az amerikai bankrendszer. (Pedig két vezető tanácsadója, Robert C. Merton és Myron Scholes a kockázatkezelés elméletének kidolgozásáért kapott Nobel-díjat!)

Mindez nem a tudomány tehetetlenségének bizonyítása kíván lenni. A közgazdasági logikán alapulnak az elméleti ismeretek ugyanúgy, mint az avatott gyakorlati gazdaságpolitikusok és szakértők magatartási normái. Csakúgy, mint az 1929–1933. évi világgazdasági válság időszakában, most is a gyakorlati és az elméleti megközelítés együttműködésében formálódnak azok az új tantételek, amelyek a policentrikus világgazdaság követelményéhez igazodóan mutathatnak irányt a cselekvés számára.

De még távol vagyunk attól, hogy ennek átfogó elméleti rendszerét a gazdaságpolitikai eligazodás számára is alkalmas módon megalkossák.